
ALEXANDER BOZHINOV - POLITICS IN CARICATURE AND CARICATURE IN POLITICS

Boryana Buzashka

ULSIT, Bulgaria, sky_bu@abv.bg

Vanya Dobрева

ULSIT, Bulgaria, v.dobрева@unibit.bg

Kamelia Nusheva

ULSIT, Bulgaria, kamelia.nusheva@gmail.com

Abstract: The report aims to trace the stages of the evolution of the Bulgarian political cartoon in the context of the political events of the first decades of the twentieth century in Bulgaria. The focus of the study is the work of Alexnadar Bozhinov - the creator of the Bulgarian political cartoon. His cartoons are indicative of the changes in the political context, the reception of historical events, the shaping and content of the images. The study clarifies specific characteristics of the Bulgarian art of laughter – exposing Social vice, forming a character system, whose ridicule is the result of depicting current political circumstances and figures. In this connection, the interest of the cartoonist Bozhinov to the figure of the ruler, to political persons, an image of their passions in opposition to the public interest. Interpretation involves the evolution of the traditional idea of another according to changed historical circumstances. The report examines cartoons emblematic of Bozhinov's work, published on the pages of "Bulgaran" and "Smyakh" magazines. Cartoons present both pivotal historical events and their public resonance and evaluation, conveyed through the instrumentality of laughter. In connection with the change of viewpoints during the individual decades of the first half of the 20th century - pre-war and wartime, individual images and plot schemes in individual cartoons are also discussed. The caricatures of Bozhinov show that the Bulgarians, as well as other people, the ordinary people, in moments of great historical trials, are victims of the struggles of the Great Powers. But they also most often fall victim to the personal ambitions and passions of those in power, to their unprepared and unfitted to work for peace and cooperation among nations. And, according to Bozhinov, peace, understanding, joint coexistence are embedded in human nature. And for it, all of us have to work with both a smile and a wink.

Keywords: Alexander Bozhinov, Bulgarian cartoons, political cartoons, artist

АЛЕКСАНДЪР БОЖИНОВ - ПОЛИТИКАТА В КАРИКАТУРАТА И КАРИКАТУРАТА В ПОЛИТИКАТА

Боряна Бужашка

УниБИТ, България, sky_bu@abv.bg

Ваня Добрева

УниБИТ, България, v.dobрева@unibit.bg

Камелия Нушева

УниБИТ, България, kamelia.nusheva@gmail.com

Резюме: Докладът си поставя за задача да проследи етапи от еволюирането на българската политическа карикатура в контекста на политическите събития от първите десетилетия на XX век в България. Във фокус на изследването е поставено творчеството на Александър Божинов - създателят на българската политическа карикатура. Неговите карикатури са показателни за промените в политическия контекст, за рецепцията на историческите събития, за оформянето и съдържателното осмисляне на образите. Изясняват се специфични характеристики на българското изкуство на смяха – изобличаване на обществения порок, формиране на персонажна система, чието осмиване е резултат от обрисуване на настоящи политически обстоятелства и фигури. Във връзка с това интересът на карикатуриста Божинов към фигурата на владетеля, към политически персони, изображение на техните страсти в противовес с обществения интерес. На интерпретация се подлага еволюирането на традиционната представа за Другия съобразно променените исторически обстоятелства. В доклада са разгледани емблематични за творчеството на Божинов карикатури, публикувани на страниците на в. "Българан" и сп. "Смях". Карикатурите представят както възлови исторически събития, така и техния обществен отзвук и оценка, предадени чрез инструментариума на смяха. Във връзка с промяната на гледните точки през отделните десетилетия от първата половина на XX век –

предвоенното и военното време, се обсъждат и отделни образи и сюжетни схеми в отделните карикатури. Карикатурите на Божинов показват, и то категорично, че българите, както и другите народи, обикновените хора, в мигове на големи исторически изпитания се оказват жертва на борбите на Великите сили. Но също така те най-често стават жертви и на личните амбиции и страсти на властимащите, на тяхната неподготвеност и непригоденост да работят в името на мира и сътрудничеството между народите. А мирът, разбирателството, съвместното съществуване, така смята Божинов, е заложено в човешката природа. И за него трябва да се работи и с усмивка, и с намигване.

Ключови думи: Александър Божинов, български карикатури, политически карикатури, художник

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Александър Божинов е създателят на българската политическа карикатура, която освен с точния си рисунък се характеризира с остроумни и иронични текстови допълнения, експлициращи конкретния политически контекст. Според редица изследователи, Божинов усвоява майсторството на карикатурата от западните и руските карикатуристи, изучавайки характерните особености на френската и най-вече на немската карикатура, в лицето на Олаф Леонард Гулбрансон и на кръга около списание „Simplicissimus“. В изкуствознанието отдавна е признат фактът, че карикатурите на Божинов допринасят, и то в значителна степен, както за развитието на националното изкуство, така и на световното. Неслучайно, неговото творчество присъства почти във всички големи изложбени зали, посветени на изкуството на карикатурата – в Мюнхен, Венеция, Загреб, Белград, Прага и др.

Политическата карикатура в България се създава в период на ускорено развитие на буржоазните норми на живот, но в общество, което все още се отличава със своите патриархални разбирания, начин на оценка и поведение. Това е период на проходащата свободна българска държава от края на XIX и началото на XX век, когато в българската действителност започва, и то сравнително бързо, да функционира самостоятелен политически модел на управление, формира се българска нормативна система, изграждат се необходимите за съществуването на свободната държава институции.

От друга страна, процесът на ускорена модернизация поражда нов тип поведенчески нагласи, изкристализирали в нови персонажи, чиято природа подлежи на сатирично-иронична трактовка. Във формите на смеховото изкуство се изобразяват противоречия и несъответствия, конфликти и борби, въвеждат се характерни за периода образи на службогонца, на парвенюто, на новобогаташа и др. (6). Мотивът за „криворазбраната цивилизация“, разработван в предишната епоха в рамките на комедийния жанр като увлечение по чуждите модели за сметка на собственото развитие, сега, в условията на новоосвободената държава, променя своята концептуализация в аспекта на целеустременост към политически постове и позиции.

Критиката и критическите оценки разширяват своята територия и в периодичния печат. Масовизират се сатирико-хумористични издания, в които се отразява, преди всичко, изкривяването на естествения ход на българската политическа действителност, увлеченията на владетеля и министрите, тяхното чуждопоклонничество в разрез с националния интерес и задачи. На нова интерпретация, в сравнение с предишната епоха на Българското възраждане, се подлага разбирането за Другия. В условията на свободната държава Другият получава съвсем различна трактовка – той вече не е господарят (турчин или грък), а съседът, гражданинът или поданикът на друга държава или континент.

От началото на XX век (през 1904г.) в българския културен живот навлиза вестник „Българан“, с редактори, в самото начало, Христо Силянов и Александър Кипров. Във вестника активно сътрудничи художникът Александър Божинов, който скоро се утвърждава като основен редактор на изданието. С прекъсване от седем години, „Българан“ излиза в продължение на две десетилетия: от 1904 до 1909 г. и от 1916 до 1924 г. Тук публикуват свои работи едни от най-талантливите български творци – писатели и художници, които под формата на хумора и сатирата защитават обществени и художествени виждания. Когато през 1909 - 1910 г. вестникът спира, Ал. Божинов публикува свои карикатури в „Барабан“ (1908-1921), „Шантеклер“ (1910/11) и „Смях“ (1911-1915), които читателската аудитория приема за приемници на „Българан“(7).

Прегледът на публикуваните в „Българан“ карикатури от Ал. Божинов показва, че могат да служат като своеобразен ориентир в динамиката на политическите събития: сигнализират за променените представи на българина за себе си, за своите съседи, за приятелите и за другите, международната политика, за случващото се в собствената им държава.

Карикатурите и творчеството на Александър Божинов го представят като убеден демократ, който в съответствие с най-модерните тенденции в изкуството на европейската карикатура доразвива традициите на Българското възраждане от XVIII-XIX век. В бележка-обръщение към читателите по случай втората годишнина на „Българан“, Божинов пише: „Защото само оня, който не е боравил в журналистическото поле,

не може да знае какъв тежък, почти непоносим труд е да се издава един вестник с толкова много илюстрации, а главно хумористичен. Колко души има у нас, които могат да разчепкат една язва леко, безобидно, назидателно? „Българан“ се е нагърбил с нелеката задача да стреля срещу грабителите и техните ятаци, върху унизителите на човешината и върху техните покровители. Върху пигмеите и техните инстинкти. Върху всичко, което пълзи, лигави се, граби, унижава, живее на чужда сметка. Върху всичко гадно.” (7).

Всъщност, художникът обосновава едно традиционно за българското изкуство на смеха (комедия, сатира, публицистика) разбиране – задача на твореца е да бичува обществения порок, да разкрива онези недостатъци на политическия живот, които възпрепятстват и ограничават свободното развитие на народа, на колектива. В синхрон със своите предшественици в хумористичните жанрове, Божинов защитава правото си на творческа свобода за публична оценка на събития и личности. Особено остро Божинов и групата на българановците се противопоставят на монархическата институция в България и на налаганата цензура в печата, която обхваща преди всичко хумористичните вестници, списания, литературни творби.

Показателно обаче е, че вместо да ограничи остротата на изображението си, да омекоти сатирично-ироничното изображение, Божинов, обратното, прави обект на поредица от своите карикатури монарха Фердинанд и политическите събития, резултат на управляващите под негова егида правителства. Рузелтатът е, че художникът е осъден на една година тъмничен затвор (присъда 6214 от 14.VI.1907 на Софийския апелативен съд) „за докочане честта на н.д.в. държавния глава“ (3). Интерес представлява отговорът, който художникът дава на прокурора по време на процеса. На въпроса какво следва да се разбира под изречението: „Обичаме го ний, обичаме го много“, Божинов бързо отговаря, че има предвид образите, които са възпети в а „Ода на виното“.

Независимо от воденото съдебно дело срещу него, Божинов (в притурка към брой 41 на в-к „Работническа борба“ - 17.I.1905 г.) пише: „В-к „Българан“, единственият хумористичен вестник у нас, бил даден под съд за оскърбление на свещената и неприкосновена особа на княз Фердинанд. Ние не можем освен да сърадваме редакцията на в-к „Българан“ за сторената й чест от почитаемото българско правосъдие, което ще иска да запазва българския гражданин от лоши помисли за държавния глава; надяваме се, че „Българан“ ще почне да се ползва с по-голямо внимание от свободолюбивото гражданство.” (3). Същественото в случая е, че хуморът в печатните медии и неговото преследване от страна на управляващите има, както вече подчертахме, преди всичко обществен характер. Той се отнася до изобразяване на най-високопоставените политически фигури, до типологични техни управленски решения, с огромен публичен отзвук и отражение върху народната съдба.

2. КАРИКАТУРНИЯТ ОБРАЗ ПРЕДИ ВОЙНИТЕ

Редица са историческите събития през първото десетилетие на ХХ в. в България, които привличат вниманието на българските карикатуристи. В това число на Божинов и неговите приятели и колеги от в. „Българан“. Показателни са образите на Другия, превъплътени от художника в поредица от карикатури, които в този период синтезират традиционните подходи със новите концепти за типологията на съседните народи. Във връзка с това примерите на карикатури, свързани с разбирането за Другия, са по-скоро еднотипни, без особено разнообразие в инструментариума. Причината се корени в историческия контекст: първото десетилетие на ХХ век не се характеризира със сблъсъци и противопоставяне между съседни балкански държави. По-скоро, всяка една от балканските държави има да решава в това време свои вътрешни политически въпроси.

Изключение в това отношение са публикуваните във в. „Българан“ като емблеми на образа на Другия карикатури с образа на султана. В тях най-ярко може да се проследи приемствеността с предходната традиция в смеховото изображение на турския управник. Тъй като до месец септември 1908 г. България *de jure* е част от Османската империя, несамисимо, че *de facto* е свободна държава от 1878 година, то окарикуряването на султана се възприема и като „вътрешен проблем“. Това е причината, на страниците на в. „Българан“ периодично да се появява, най-вече в кризисни ситуации, карикатурата на султан Абдул Хамид. Образът на султана се използва, за да се коментират събития от настоящия политически живот на Империята с непосредствено отражение върху българската съдба: например, неспособността на империята да осъществи жизненоважните политически реформи и най-същественото, да ускори обществените реформи в Македония. Прави впечатление, че карикатурите в „Българан“, посветени на Османската империя, осмиват единствено султана, а не засягат други турски политически дейци или мюсюлмански дейци, както е характерно за периода преди Освобождението.

От друга страна, карикатурните образи на другите съседи – гърци и събри – се характеризират с повече стереотипност. При разработването на хумористичния образ на гърка, карикатурата стъпва върху

традиционни за балканската комения (сръбска и българска) изображения от периода на XIX век: в резултат на исторически обстоятелства, търците се специализират в упражняване на търговска професия в рамките на Империята. В резултат и разработването на комедийната типология на персонажи с гръцка природа под образите на скъперници, лицемери или мошеници (5). Следва да се подчертае, че на такава трактовка подлежат единствено персонажи с по-висок институционален или духовен статус, които демонстрират необосновани претенции за морал и ученост спрямо българите и останалите народи в Османската империя. Това разбиране за разминаването между претенции и реалност, със съхраняване на представата за скъперничество, се пренася и в карикатурата от първото десетилетие на XX век. Показателна е карикатура, поместена в „Българан“, в която модерно облечен мъж напуска ресторант под погледа на келнер, който отбелязва: “Носи скъсани обуца, дава бакшиш фалшиви пари – сигурно е някое аташе в гръцкото агентство...” (4) .

Тъй като Възраждането не дава категорични примери за по-цялостна хумористична трактовка на образа на сърбина, то карикатурата от първото десетилетие на XX век обобщава представи и награси, формирани непосредствено след Освобождението (1878г.), резултат и от първия голям военен конфликт между България и Сърбия (1885г.). Божинов има възможността да опознае по-директно сърбите, да улови техния темперамент, тънкото им чувство за ирония и хумор. Известно от неговата биография е голямата му привързаност към сръбския народ, пиететът, който художникът изпитва към сръбската култура, особено към комедията. Със Сърбия е свързана голямата му любов – неговата съпруга е сръбкиня, а единственият му син е възпитан и образован във висококултурната среда на модерния Белград. Божинов използва всеки удобен случай да пътува в Сърбия, където представя свои карикатури и картини. Тук той завързва редица приятелства, които обогатяват творческия му свят и се превръщат в източник за нови теми и изобразителни средства.

В образното еволюиране на карикатурата, Божинов усвоява и принципа да постига смисъл и по-цялостно внушение посредством зооморфното изображение. Така, в карикатурите му навлизат образи на животни, чрез които се олицетворява по един опосредствен път обобщения образ на отделните народи. В това отношение, следва да се подчертае окарикурирането на сърбина под образа на прасе, тъй като в този период от началото на XX век свиневъдството е основен поминък в съседната държава. В исторически план, този карикатурен образ се налага със своята актуалност по време на митническия спор между Сърбия и Австро-Унгария през 1906 година (4).

Както се вижда, през първото десетилетие на XX век Божинов разработва свой инструментариум, чрез който да реагира на политически събития и обстоятелства. Освен представата за Другия, неговата карикатура отразява и разбирането за Аза, за Своето. Известно от биографичните факти за художника е, че той е роден в Свищов, но много рано - още двегодишен, семейството му се премества в София. В столицата той се оформя като личност и творец. На прага на двата века Божинов се запознава с Елин Пелин, който също в този период започва своите първи стъпки на писател. Двамата обхождат околностите на София. Божинов е запленил от шопския край и във всеки удобен случай пътува до различни кътчета от шоплука. За него интерес представлява живота на обикновения българин, неговите възгледи по политически събития, оценките му за света и за непосредствено случващото. Резултатът е, че Божинов създава класически образи на българши-шопи, чрез които много често изразява свои лични позиции и разбирания. Заедно с Елин Пелин, двамата създават популярните български образи – Пижо и Пендо : Божинов визуализира образите им, разигравайки ги в блестящи карикатури, а малко по-късно, Елин Пелин ги прави обект на своите класически разкази.

3. КАРИКАТУРНИЯТ ОБРАЗ ПРЕДИ ВОЙНИТЕ

Второто десетилетие на XX век е драматичен период, изпълнен с трагични конфликтни събития - Балканската, Междусъюзническата, Първата световна война. В това напрегнато и изпълнено с противоречия време, българската карикатура, в най-добрите си образци, отразява политическите събития, откривайки свой ъгъл на интерпретация и образно моделиране.

В новите предвоенни и военни години Божинов, след спирането на „Българан“ през 1909г., започва да публикува свои карикатури в сп. “Смях“. И в тях художникът отново прави обект на карикатурно изображение българските политици с техните реакции и поведение. За Божинов те са неподготвени, самонадеяни, склонни са към самозабравяне. По отношение на съседите, и тук художникът отново окарикурира преди всичко държавните глави или партийните лидери.

Пример за променената политическа ситуация и за нейното скептично оценяване е оформлението чрез средствата на карикатурата заглавна страница на сп. “Смях” от февруари 1912 г. – под формата на разговор

между австро-унгарския император Франц Йосиф и негов подчинен, Ал.Божинов предупреждава, че българския народ не трябва да очаква нищо позитивно нито от цар Фердинанд, нито от управниците си:

“ - Слушай, отваряй си очите: куминя на хотел Балкан дими, гледай да не стане някой пожар, че после ти ще отговаряш!

- Гледайте си кефа, ваше величество! И да стане пожар, дружество България ще заплати загубите, както винаги!” (11).

Само две седмици по-късно (11 март) отново заглавната страница на сп. “Смях”, разработена като карикатура, дава отговор на въпроса: “защо е така?”. Сюжетът на карикатурата представлява разговор между черногорския крал Никола и българския владетел Фердинанд:

“ - Ево брате, сега е момента ти от една страна да натиснеш Турция, аз от друга – и Македония е в ръцете ни.”

- Не мога, Никола, не мога: ще ми се объркат тържествата през август.” (13)

Божинов акцентува върху една типологична особеност на българския владетел Фердинанд - неговите приоритети като управленец се подчиняват на личните му страсти: в случая слабостта му към пищни церемонии и тържества. Държавните дела отстъпват пред капризите на владетеля, пред неговите страсти, което става причина за тежката политическа катастрофа на България през периода.

На свой ред, през второто десетилетие на XX век, по време на Балканските войни от 1912-1913 г., на промяна подлежи и разбирането за Другия, т.е. представата за образа на съседите. В контекста на историческите събития от началото на второто десетилетие на века, свързано с победата на обединените балкански държави над Османската империя, вместо разширяване на дружеските отношения и взаимопомощ, се разраства взаимната ненавист и омраза. Особено сложно е отношението на съюзниците към България, която е с най-голям принос към побесата. Подтиквани от Великите сили съюзниците изпитват ревност и враждебност към българите. На свой ред, българските управници и най-вече владетелят Фердинанд не оценяват реалностите на ситуацията, в резултат на което взимат дълбоко грешни, фатални за съдбата на българския народ решения.⁸¹ Дълбоко пророческа се оказва цитираната малко по-голе карикатура на Божинов: “дружество България” заплаща сметката на войната, докато други са печелившите – съседните държави Сърбия и Гърция (12).

В поредица от карикатури, създадени в тази епоха, Божинов дава свой прочит на историческите събития и политически реалности. Войната, както показват карикатурите на художника, е сблъсък между амбициозни политически фигури, които нехаят за желанията на народите си. По тази причина Божинов съзнателно хиперболизира политически образи, подчертавайки личните качества и недостатъци на лидерите на съседните държави - държавни глави и премиер-министри.

Във връзка с това се оформя карикатурната представа за Другия, като изобразяване на овластените особи, на сатирико-иронично осмиване на тяхната самовлюбеност и егоизъм, на тяхната неподготвеност и неспособност да управляват и насочват в правилната посока развитието на България. Като отзвук от тежките загуби на български територии, от подялбата на Македония между Сърбия и Гърция, Божинов публикува нов цикъл карикатури. В една от тях е представен сръбският крал Петър под образана “вечния просек”. С протегнат цилиндър крал Петър проси от Европа:

“ - Г-да европейци, дадохте ни Македония, дайте ни барим и пари!”

На темата с „просенето“ от страна на сръбските политици е посветена и друга карикатура на Божинов от сп. “Смях“. В центъра ѝ са представени двама униформени сръбски дипломати. Те обсъждат дали Сърбия не може да получи още придобивки:

“ - Бре, Йован, да отидеме и ний в Цариград, може би турците ще дадат Одрин на нас, в замяна дето оставихме София на българите.” (9)

Божинов реагира и на подхода, чрез който Сърбия налага властта си в Македония. В центъра на карикатурата „Сръбска културна дейност в Македония“ (май 1914 г.) е изграден образ на прасе с калпак, което гони български учители и свещеници, руши православните български църкви (2). Явно, съдбата на Македония и на българите, които населяват тази територия, особено силно вълнува художника, превръща се в стимул да внимателно да изучава заигравашите се политически процеси, да наблюдава реакциите на съседните държавници и на Великите сили. Така се създава и поредицата от карикатури за Македония,

⁸¹ Грешната преценка на управляващите в България води до катастрофалното поражение на българската армия от армиите на Гърция и Сърбия през юни 1913 г. Като резултат, Букурещкият мирен договор от август 1913 постановява подялбата на български територии между съседните съюзнически държави: Сърбия присъединява част от македонската територия; между Черна гора и Сърбия е разделен санджакът Нови пазар; южните македонски територии, част от Епир, български земи на изток по границата, включвайки Кавала, се предоставят на Гърция; Южна Добруджа се дава на Румъния. България запазва земите по поречието на Струма, както и тези, които отстоят на 80 мили от Егейското крайбрежие

които Александър Божинов оформя в специално издание. В тях художникът изобразява специфичните проявления на сръбската политика към Македония, създавайки изключителни образци на изкуството на карикатурата.

Началото на Първата световна война е свързано с разширяване на сюжетния, тематичния и образен инструментариум в карикатурата на Божинов. Върху творчеството му влияние оказва и участието на художника, макар и кратко, във войната преди всичко като художник и военен кореспондент. Наблюденията си от хода на военните действия, от победите и пораженията, Божинов публикува на страниците на в. „Българан“ (възобновил издаването си през 1916 г.) - цикъл карикатури върху исторически събития, изградени като образно и сюжетно свързани цялости (10). Прави впечатление, че тук смехът вече не е добродушен, а по-скоро злъчен, резултат е на ново сатирико-иронично отношение към съседа, на показ на неговите греховни отблъскващи качества и черти.

4. И ПО-НАТАТЪК

До Втората световна война карикатурите на Божинов се превръщат в еталон за класическо изкуство. Библиографията с негови творби включва постижения в различни жанрове: успоредно с карикатурите, художникът е автор на прекрасни пейзажни творби и акварели, пише разкази, стихове, комедийни сценки, отзиви и критически студии. Българската културна общественост приема като свой празник отбелязването на неговите творчески постижения. С особена тържественост преминава празнуването на 25-годишния творчески юбилей на художника. Учреден е специален комитет от класически български творци и видни общественици, които организират и специална програма, издаване на албум и представяне на изложба с характерни творби на Божинов.

И през следващите десетилетия – до 1944 г., Божинов работи върху нови карикатури, които отразяват новите политически събития. Маст от тях художникът организира в едно цяло с намерение да ги издаде в нов албум. Поради редица обстоятелства, албумът с карикатури е издаден едва през 2021 г. В тези карикатури художникът вече улавя редица нови политически събития. В по-голяма си част тези събития са свързани с промени в глобалната политика, със случващото се в Германия, Европа, но и в Близкия Изток и Африка. Образите на съседите вече се трактуват от гледна точка на близостта, на сходството в съдбата на балканските народи. Отбелязва се свързващото, единното, а не разделящото, онова, което предпоставя междусъседските конфликти. При едно от пътуванията си в Сърбия за участие в изложба на карикатури той е поздравен лично от великия сръбски комедиограф Бранислав Нушич, който в писмо до българския художник, се изказва особено ласкаво за неговия талант в изкуството на карикатурата.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изкуството на политическата карикатура в България намира своя голям творец в лицето на Александър Божинов. Художникът се явява не само начало на развитието на този жанр в българската култура, но и съсредоточие между установените традиции на българското смехово изкуство от Възраждането и новите задачи на модерната култура. Вместо заключение, ще цитираме казаното от наследника на Божинов великият карикатурист и модернист Илия Бешков: „Смехът на Божинов е навсякъде: и като сатира, и като присмех, и като радост – във всички слоеве и във всички възрасти. Той осмя възрастните грешници и негодници, а на децата даде във весели картинки и стихове най-чиста радост. Александър Божинов е не само баща на българската карикатура – той я издигна в изкуство и ѝ даде език графичен, който родствено и равноценно стои до богатия, действен и ясен български език.“ (1).

БЛАГОДАРНОСТИ

Статията е резултат от изследване по проект „Между трагичното и комичното – Александър Божинов (каркатурист, военен фотограф и писател“ на Фонд „Научни изследвания“ на Министерство на образованието и науката на Република България, конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания– 2019 г., договор № КП-06-Н-40/2 от 10.12.2019 г.

ЛИТЕРАТУРА

Бешков, Ил. (2008). Слово и образ“, С, 130 с.

Божинов, Ал. (1930). Македония в карикатури, С.

Божинов, Ал. (2015). Ал. Божинов разказва, С., 384 с.

Българан, г. III (1906/1907), бр. 87, с.3

Добрева, В. (2011). Българската възрожденска комедия. Типология и архитектура. София: УИ „Св.Климент Охридски“, с.216-260

Добрева, В. (n.d). Метаморфози по български: Към образната система на комедията „Големанов“ от Ст. Л. Костов. В: Литературата: Образи и контексти. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. Цветан Ракъовски. Съст. А. Вачева, Б. Илиева, Е. Азманова, Р. Хаджикосев, С. Стоянов, Т. Стоянова. [//https://ceeol.com/search/book-detail?id=848233](https://ceeol.com/search/book-detail?id=848233)

Периодика и литература(1994) , т.3, 605-642,697 ;

Периодика и литература(1995), т.4 С.,448-501

Смях, бр. 106, с. 4.

Смях, бр.9, 33,36,42 и др.

Смях, г. II г.(1911-12) /,бр.39, с.1

Смях, г. III (1912/14), бр. 112, с. 7.

Смях, г. II г.(1911-12) /,бр.41, с.

Бешков, Ил. (2015) Черната тетрадка, С., с. 120-122